

FORTI, Silvia, *Lucerne di Leptis Magna. Dall'età ellenistica all'età tardoantica*, L'Erma di Bretschneider Srl, Roma, 2023, Monografie di Archeologia Libica 45, 1.098 págs. [21 x 29,5 cm].

Tenim davant una obra imponent, formada per dos volums, que ja dona una idea de les dimensions de la recerca que s'ha dut a terme. A través d'una titànica investigació, Silvia Forti ha reunit un catàleg de fins a 2000 llànties, que permet al lector resseguir part de la quotidianitat d'una localitat tan destacada com fou Leptis Magna. La seva llarga història com a un dels principals emporia de la Tripolitànica ha permès precisament que les llànties documentades gaudeixin d'una àmplia cronologia. Una particularitat que poques ciutats tenen. Així, el corpus s'inicia amb llànties de produccions hel·lenístiques, passant per tot el gruix de tipologies pròpiament romanes –que aquí varien la procedència, podent ser des d'itàliques, a tunisines o tripolitanes– fins arribar a les llànties de sigillata i d'altres d'època tardoantiga. Però el treball de Forti no es conforma en descriure i recollir els materials en un llistat catalogat, sinó que analitza i estudia cada peça de forma minuciosa i concisa per tal de poder-ne extreure tota la informació possible sobre la producció, distribució i consum de les llànties a la regió. Un punt fort de la recerca és sens dubte les propostes de procedència, així com organitzar el corpus en base a aquest paràmetre juntament amb la variable cronològica.

Un estudi sobre llànties, per petit que sigui, implica sempre submergir-se en una sèrie de tòpics força complexos i, en ocasions, enrevessats. És obligatori, per exemple, passar per una familiarització de les –nombrosíssimes– tipologies de llànties existents. Cap suficientment completa, que fa que s'hagi de triar més d'una per dur a terme una acurada classificació dels exemplars. A l'hora de cercar paral·lels en els materials, depèn de quin autor es vulgui consultar, tocarà també comprovar correspondències entre tipologies, doncs no tothom haurà fet la mateixa tria. I encara que s'utilitzi la mateixa classificació, pot haver disparitat d'opinió en atribuir segons quines cronologies. Un cop es passa aquesta barrera però, esdevé un material increïblement ric en informació sobre la cultura, el comerç i l'artesania romana, sobretot si prové de contextos arqueològics ben documentats. En aquest sentit però, Forti

pateix la problemàtica per excel·lència de la recerca arqueològica com és la manca de procedències estratigràfiques. Tots els materials foren descoberts en les intervencions italianes realitzades en els edificis públics de Leptis Magna fins als anys 60. Al seu favor, en canvi, té el fet que les excavacions estan organitzades per àrees i pot, almenys, determinar de quin context arquitectònic prové.

L'estructura del llibre és distribuïda en sis capítols, és clara i concisa, perfecte per a qualsevol investigador que cerqui informació concreta i pugui realitzar una consulta directa. Aborda els mateixos temes que altres estudis de llànties, cosa que en aquest sentit no hi ha innovació però sí una consciència de la complexitat d'aquests artefactes, que demanden un anàlisi des de diverses perspectives. En el primer capítol es resumeixen les principals tipologies documentades a la zona tripolitana, per comprendre millor les dinàmiques de circulació dels objectes en el context. Estableix doncs, en primera instància, un estat de la qüestió al voltant del que se sap fins ara sobre les llànties en la regió, connectant amb la recerca anterior d'altres investigadors. A continuació, en ordre cronològic, l'autora va desgranant les diferents tipologies identificades i a partir de les quals estableix la cronologia de les peces. A més, en tot moment hi relaciona també la epigrafia i iconografia documentada, un exemple de que Forti ha entès perfectament com es complementen els diferents elements presents a les llànties.

Un cop abordada la línia cronològica, el segon capítol es dedica als contextos arqueològics. Com ja hem comentat, totes les llànties son d'origen desconegut, sense una procedència estratigràfica associada, degut a l'estil d'excavació antic, mancat de metodologies minucioses. Encara i això, sí es coneix l'edifici o àrea de procedència, per la qual cosa és possible relacionar-la amb un context general. Es disposa de la particularitat que el que s'excavaren foren els edificis públics de Leptis Magna. L'estudi dels contextos de les llànties esdevé doncs una reconstrucció de com podrien estar il·luminades les àrees comunes d'una ciutat, edificis destacats com la Cúria, les termes o els temples. En el tercer capítol tenim el catàleg de llànties pròpiament dit, amb una explicació preliminar, per tal que el lector pugui situar-se. En les fitxes es creuen totes les dades, sent el reflex més pur del treball dut a terme, per la qual cosa una organització clara i completa –com la que trobem– és imprescindible. El catàleg està ordenat de manera lògica i fàcil de seguir, en base a les cronologies de la classificació tipològica de cada llàntia. En tot moment hi ha una bibliografia creuada amb altres catàlegs, que mostra d'una feina curiosa i el coneixement de la gran quantitat de treballs realitzats amb anterioritat, que en el cas de les llànties s'han de tenir sempre en compte.

El capítol quart està dedicat a l'estudi de les pastes, de manera que permet discernir la procedència de la manufactura i observar-ne la seva distribució. Sense dubte és un dels punts forts de la recerca de Forti; també el cinquè capítol, ocupat en les marques de fàbrica documentades a les llànties. La pròpia autora a la Introducció menciona que s'hi ha dedicat una cura especial, i el resultat n'és una demostració evident. Ambdós capítols, resulten en un examen minuciós i metòdic per intentar determinar les dinàmiques de producció i distribució dels principals tallers de llànties de la Tripolitània, així com els noms propis que hi estarien associats. Pel contrari, el capítol número sis, on es classifiquen els motius decoratius, consisteix en un senzill

l·listat, sense més descripció ni desenvolupament. La pròpia autora sí que apunta però, que hi haurà un volum monogràfic posterior. Si aconseguix ser tan exhaustiu com els anteriors capítols, l'espera haurà valgut la pena.

Amb aquesta obra sobre Lucerne di Leptis Magna. Dall'età ellenística all'età tar-doàntica, l'arqueòloga Silvia Forti es suma a la llista d'estudiosos de les llànties a l'Antiguitat. La seva recerca realitza una considerable aportació a la disciplina, com els catàlegs més recents i de gran volum de Bussière (Algèria) o Chrzanovski (col·lecció Bouvier). Com hem comentat en diverses ocasions al llarg del text, cadascun dels capítols dels dos volums publicats son la demostració d'una més que excel·lent investigació. L'obra que ressenyem aquí esdevé doncs imprescindible per a qualsevol, tant expert acadèmic com iniciador en la matèria.

LAIA DE FRUTOS MANZANARES
CEIPAC, *Universitat de Barcelona*
laiadefrutos@ub.edu
ORCID ID.: 0000-0001-9656-6786

¶